

VÁGFALVI ZOLTÁN CSABA

Az *Actio Catholica* leválása a keresztény-konzervatív kurzusról Szegeden

The separation of *Actio Catholica* from the Christian Conservative course in Szeged. The *Actio Catholica* (AC) of the diocese of Csanád was involved in a multi-factorial conflict in 1943–1944. Its opponents were also Catholics. The incident caused enormous confusion in the national Catholic public opinion. Meanwhile, the internal political developments were becoming unacceptable, even for some of the Catholic high officials, who had always been loyal to the Horthy regime. We can also see how the relentless Catholics of the 1910s and 1920s were overshadowed by the new interest group, which sought to exploit the power of the Catholic community. The so-called “course Christians” and the “conjuncture-Christians” have come forward.

Keywords: Roman Catholic Church, political Catholicism, diocese of Csanád, social associations, *Actio Catholica*, Horthy regime, local history

Váratlanul látszó, valójában törvényszerű, többszörös közéleti konfliktusba bonyolódott az *Actio Catholica* (AC) Csanád egyházmegyei szervezete 1943–1944-ben. Az AC a katolikusok szervezése, aktivizálása mellett a katolikus érdekek védelmében is rendszeresen fellépett. Mert ahogy a római katolikus egyháznak, úgy az AC-nek is voltak vélt vagy valós ellenfelei. Ezek általában a politikai baloldaltól vagy a liberalizmus hívei közül kerültek ki, de a kor mélyülő antiszemitizmusából fakadóan ide tartozott javarészt a zsidóság is. A szóban forgó nézeteltérés során az AC és a szegedi katolikusok egy része azonban nem ezekkel a jól ismert tényezőkkel találta szemközt magát. Nem olyanokkal, akik eszmei, ideológiai vitában álltak velük és egyházukkal, akikkel szemben kidolgozott, működő érrendszerük volt. Az új ellenfelek olyanok voltak, mint ők: katolikusok, jobboldaliak. Egy politikai, gazdasági érdekkör, amely a rezsimek masszív jobbratolódásával növelte a befolyását. Az eset látványos zavart okozott a szegedi és az országos katolikus közvéleményben, nem mellesleg kényelmetlen helyzetbe hozta a hanyatló egészségű Glattfelder Gyula csanádi püspököt. Ő nem tudta megállítani az új érdekkör előretörését. Nála gyakorlatiasabb, a konfrontációkat nyíltabban vállaló és más politikai szempontok mentén gondolkodó utóda, Hamvas Endre eredményesebben járt el. Igaz, a belpolitikában zajló folyamatok addigra elfogadhatatlanná váltak a Horthy-korszak államhatalmával lojális katolikus felsővezetők többsége számára is. Megkezdődött a leválás a keresztény-konzervatív kurzusról.

Hatalomátvétel a kurzuslapnál

A *Szegedi Új Nemzedéket* (SZÚN) az ellenforradalmi mozgalom hívta életre 1919 júniusában. Az 1944 októberéig tartó története során végig keresztény napilapként pozicionálta önmagát. Hangvétele antiliberalis, nem ritkán antiszemita, vállaltan kurzusközeli, olykor radikálisan jobboldali volt. A SZÚN irányítói közül többen (Dobay Gyula, Pap Nándor, Iván Mihály) különböző időszakokban vezető szerepet tölthettek be katolikus társadalmi szervezetekben és más, az egyházhoz közeli társadalmi pozíciókban.

Az eseménysort és a konfliktust a SZÚN Rt. XXIV. rendes közgyűlése indította el 1943. február 28-án. Az itt született legfontosabb döntés üzleti jellegű volt, új rotációs nyomdagép beszerzése. Ehhez a cég 33 600 pengőről 80 000 pengőre kívánta emelni az alaptőkét új részvények kibocsátásával. A közgyűlés egyhangúlag, lelkesen fogadta el a javaslatot, amint azt is, hogy egy Ketting Lajos igazgatósági tag által nyújtott kamatmentes kölcsönből 22 ezer pengőt már ki is fizettek az új nyomdafelszerelésre.¹ A későbbi események egyik főszereplője, Halász Pál belvárosi plébános, az AC egyházmegyei vezetője ekkor még lelkesen méltatta az igazgatóság és az elnök Pap Nándor munkáját.

A 10 pengős új értékpapírokra a társaság az addigi részvényeseknek elővételi jogot biztosított. Őket a manőverről egy március 1-jei keltezésű értesítésben tájékoztatták.² A szövegben külön bekezdés méltatta Glattfelder Gyula püspök, a szegedi papság, a plébániák, különösen a belvárosi közösség szerepét a lap fennmaradásában és fejlődésében. A részvénykibocsátásról szóló üzleti döntés mögül bújtak elő aztán a politikai szándékok, amelyek a viharos nézeteltérést eredményezték. A jegyzés még le sem zárult, amikor március 30-án Bakonyi Imre³ arra panaszkodott Shvoy Kálmán nyugalmazott honvédtábornoknak, hogy néhányan látványos részvényfelvásárlásba kezdtek. Megnevezte Széchényi István országmozgósítási kormánybiztost, Ketting Lajos szövetkereskedőt és Danner János fűszerkereskedőt. Shvoy szerint Iván Mihály, a SZÚN fűszerkesztője is részese volt az akciónak.⁴ Bő egy hónappal később, május 4-én Balogh István szeged-alsóközpointi plébános arról tájékoztatta Shvoyt, hogy a fent említettek megszerezték a SZÚN részvény többségét. Balogh az akció szervezői között említette Meskó Zoltán szélsőjobboldali politikust és Tukats Sándor szegedi főispánt. A páter egyúttal reménykedett, hogy Glattfelder püspök „nem tűri” a részvényfelvásárlást.⁵ Az alaptőkeemelés valóban kicsavarta a SZÚN-t annak

¹ MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946. A közgyűlés jegyzőkönyvének 1946-ban készült, hitelesített másolata a SZÚN igazgatósági tagjaival szemben indult néppügyészégi nyomozás anyagában maradt fenn. A hosszas vizsgálatot eredménytelenül zárták le, miután nem sikerült bizonyítani a felelősségüket az újság szélsőséges irányvonalának meghatározásában. Mindnyájan a szökésben lévő, végül soha le nem tartóztatott Iván Mihály felelős szerkesztőt okolták a lap durva hangneméért.

² SzCsEL I.1.a.1020/1944.

³ Bakonyi Imre (1879–1969) Peidl Imre néven született. A szegedi katolikus közélet aktív figurája, egyik alapítója volt a Budapesti Urak Mária Kongregációja Szegedi Kolóniájának, a Szegedi Katolikus Körnek, a Foederatio Americana szegedi csoportjának, ott találjuk a Katolikus Népszövetség helyi irányítói között.

⁴ Perneki 1983, 257. A névjegyzék Ketting Lajost tévesen Ketting Dánielként azonosítja. Shvoy a bejegyzésben csak a vezetékneveket közli.

⁵ Perneki 1983, 258.

a körnek a kezéből, amely addig tulajdonolta a lapot.⁶ Ez a kör javarészt a keresztény-konzervatív kurzust támogató szegedi polgárokból és egyháziakból, köztük Glattfelder püspökből állt.⁷ Az új tulajdonosi többséget ugyancsak katolikus vallásúak alkották, de ezek az emberek a radikálisan jobboldali, fajvédő politika hívei voltak, érdekeik védelmében pedig akár a klérus tagjaival is szembeálltak.

A SZÚN Rt. igazgatóságának 1943. április 27-i ülésén döntöttek a frissen kibocsátott részvények elosztásáról. Ekkor dőlt el, hogy a tranzakció nyertese az újonnan fellépett érdekkör. Az ülés nem volt zökkenőmentes. Benyújtotta lemondását az igazgatóság elnöke, Pap Nándor, igaz, ezt májusban visszavonta.⁸ Az AC ekkor vette fel a küzdelmet az egyház érdekeinek védelmében. Ezzel együtt akarva-akaratlanul politikai harcba kezdett a szélső-jobboldali csoportosulás ellen. Az AC szegedi belső és külső espereskerületi tanácsának 1943. május 11-i együttes ülésén vették tárgysorozatba a SZÚN alaptökeemelésének ügyét. A tanácskozást Halász Pál belvárosi plébános, az AC egyházmegyei elnöke vezette. A résztvevők nem láttak tisztán a részvénykibocsátás ügyében. Annyit tudtak, hogy egy addig ismeretlen érdektársaság igyekezett megszerezni a SZÚN részvénytöbbséget. Nemcsak új értékpapírokat vettek, hanem „valósággal megrohanták” a régi tulajdonosokat, nem riadva vissza a „terrorisztikus fellépéstől” sem. Végül a részvényeket elosztó, április 27-i igazgatósági ülésen ez a társaság megszerezte a részvénytöbbséget. Elhangzott még, hogy az akció mögött Tukats Sándor főispán áll. Az AC gyűlésén jelen volt Glattfelder püspök, aki többekhez hasonlóan a békés megegyezés mellett érvelt és ígérte, érintkezésbe lép a főispánnal. Fel is kérte Csonka Miklóst, az újszegedi egyházközség világi elnökét, segítsen Tukats tudomására hozni a tárgyalási szándékot. Halász végül javasolta, hogy amennyiben a főpásztor nem jár eredménnyel, a katolikus egyesületek és plébániák rendkívüli közgyűlésen tiltakozzanak, az erről készült jegyzőkönyveket pedig juttassák el az AC országos központjába.⁹ Az ülésen történeteket Shvoy Kálmán úgy értékelte, hogy súlyos ellentét feszül Tukats és Glattfelder között.¹⁰ Nem tévedett. Glattfelder „békeidőben” aligha közvetítő útján kopogtatott volna a főispánnal. Gesztusa erőteljes helytelenítő üzenet volt Tukats felé.

Az AC tanácsüléséről az ország közvéleménye az *Új Nemzedék* és a *Nemzeti Újság* május 12-i számából szerzett tudomást.¹¹ Mindkét lap a katolikus egyház által létrehozott és szubvencionált, katolikus szellemű sajtótermékek kiadásáért felelős Központi Sajtóvállalat terméke. A *Nemzeti Újság* a SZÚN-hoz hasonlóan keresztény politikai orgánumként határozta meg önmagát. A két lap több információt közölt a tanácsülésről, mint a fentebb hivatkozott jegyzőkönyv. Azt például, hogy a SZÚN részvényeire a Tudományos Fajvédő Tár-

⁶ Az 1. sz. jegyzetben idézett iratanyagban az 1943. február 28-i jegyzőkönyv másolatán kívül megtalálható az 1944. március 28-i rendes közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesített replikája is. Mindkét dokumentum felsorolja a megjelentek neve mellett a birtokukban lévő részvények számát. Ezek összehasonlítása igazolja a tulajdonosi körben bekövetkezett változást. Az adatok alátámasztják Iván Mihály Shvoy által említett érintettségét.

⁷ Rajtuk kívül a kisebb részvénytulajdonnal rendelkezők között megtaláljuk például a Szegedi Urak Mária Kongregációját, a Rókusi Oltáregyletet, a jezsuita rendet, néhány egyházi alapot, a Keresztény-szocialista Pártot és az Egyesült Keresztény Pártot (MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946).

⁸ SzCsEL I.1.a.1020/1944.

⁹ SzCsEL I.1.a.1270/1943.

¹⁰ Perneki 1983, 259.

¹¹ Bonyodalom...; Kié a....

saság vetett szemet, amelynek vezetője a szegedi főispán. A cikkek szerint Halász nem értette, ha a társaságnak vagy „a kormány itteni exponensének” saját lapra van szüksége, miért „a katolikusok egyetlen orgánumát” akarják elvenni. Szerinte a város katolikus közössége elégtételt és orvoslást vár. Tukats főispán a *Nemzeti Újságtól* helyreigazítást kért. Jelezte, a Magyar Élet Pártja (MÉP) szegedi elnökeként március 27-én csupán annyit tudatott a SZÚN Rt. igazgatótanácsával, hogy a régi részvényesek által elővásárlási jogon le nem kötött papirokból a MÉP részére ezer darabot szeretne vásárolni. A cikk állításait tévesnek nevezte. A *Nemzeti Újság* közölte Tukats levelét, de a tudósításban foglaltakat fenntartotta.¹² Az országos napilapok írásaira a SZÚN is reagált. Eszerint a cikkek egyoldalúan, tájékoztatlanul számoltak be a tőkeemelésről, a SZÚN táborában fenyegető belviszályt pedig kívülállók okozták. Félremagyarázták, hogy egyháziak és világiak külön-külön, de azonos cél érdekében dolgoznak a tőkeemelésért.¹³ A célt a cikk nem pontosítja. Érthetetlen, hogy a lap milyen kívülállókra gondolt, amikor a leghevesebb bírálatot éppen az „egyházi” személyektől, köztük Halász Páltól, az újság igazgatótanácsának egyik tagjától kapta.

Glattfelder püspök egysúlyt keres

Nemcsak fontos, de érdekes is a történet idején már kinevezett kalocsai érsek Glattfelder Gyulának az ügyben játszott szerepe. Főként annak ismeretében, hogy ő töltötte be az AC országos ügyvezető elnöki tisztét. Ennél fogva döntő szava volt a szervezet ügyeinek alakításában, igaz, a napi irányítást az országos igazgató, Mihalovics Zsigmond végezte.¹⁴ Glattfelder így nemcsak püspökként, hanem az AC egyik előljárójaként is felettese volt Halász Pálnak, a szervezet egyházmegyei elnökének.

A SZÚN szerint „a bonyodalom kibogozódása a legjobb úton van, Érsek Atyánk, bölcs és jóságos Főpásztorunk vette kezébe az ügyet”.¹⁵ Mint láttuk, az AC espereskerületi gyűlésén Glattfelder a békés rendezés mellett érvelt. A püspökre általában is jellemző volt a kompromisszumkeresés. A kurzussal ápolt jó kapcsolata bizonyosan hozzájárult a kalocsai érseki kinevezéséhez. Már csak emiatt sem vihette kenyértörésig a SZÚN körül kialakult konfliktust az államhatalmat képviselő szegedi főispánnal. Valószínűleg nem csak Halász Pál és Balogh páter voltak, akik erőteljesebb fellépést vártak Glattfeldertől. A remények eleinte igazolódni látszottak. 1943. május 10-én a főpásztor azt írta Henny Ferenc szeged-rókusai főesperesnek, nem szabad megengedni, hogy a lapot, „amely eddig a katolikus érdekek szócsove volt”, bármilyen más mozgalom vagy frakció a saját céljaira használja fel.¹⁶ Május 17-én Halász Pálnak ugyancsak írásban jelezte, nem járulna hozzá, hogy a SZÚN-t elvegyék a régi tulajdonosi körtől és az addigi szellemi irányítóktól. Glattfelder nem részletezte, miként kívánja ezt megakadályozni, sőt inkább a megegyezést sürgette. Minden félreértést megoldható – írta –, „ha a rosszul begombolt mellényt kigombolják és újra begom-

¹² Tukats 1943, 7. Tukats állításának ellentmond Széchényi Istvánnak, a MÉP szegedi választmányi elnökének azon kijelentése, hogy a korábbi részvényesek által le nem jegyzett papirokat a SZÚN igazgatósági ülésén Tukatsnak, nem pedig a MÉP-nek ítélték oda (A Magyar Élet Pártja...).

¹³ Bonyodalom...

¹⁴ Gianone 2010, 105.

¹⁵ Bonyodalom....

¹⁶ SzCsEL I.1.a.1020/1944. Glattfelder birtokában 1943 februárjában 265 részvény volt, Henny 5 darabbal rendelkezett (MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946).

bolják”.¹⁷ Május 27-én Halász azt mondta Shvoy Kálmánnak, szeretnék összehívni a részvényesek közgyűlését, és menesztetni Iván Mihály felelős szerkesztőt. Shvoy gyengének látta Glattfeldert, aki a békés megegyezés érdekében engedményekre akarta rávenni Halászt, a SZÚN-üggyel kapcsolatos tárgyalások vezetésére pedig a „megbízhatatlan” Raskó Sándor prelátust kérte fel. A lapot megszerezni akaró „mindenre elszánt brigantik” győzedelmeskedni fognak – vélte Shvoy.¹⁸

Május 31-én a püspök ellátogatott a SZÚN nyomdájába, ahol áldását adta az új nyomdagép beépítéséhez elengedhetetlen épületbővítésre.¹⁹ Június 8-án a SZÚN Rt. vezetői levelet írtak Glattfeldernek, hogy az épületbővítésről hozott elhatározását mielőbb tudassa a belvárosi egyházközség vezetésével, Halász Pállal az építési hozzájárulás gyors megadása érdekében.²⁰ A szerkesztőségnek és a nyomdának otthont adó Katolikus Ház ugyanis a belvárosi plébánia kezelésében állt. A levelet Pap Nándor igazgatósági elnök mellett aláírták a részvényfelvásárlási akció végrehajtói, Telbisz István, Iván Mihály, Ketting Lajos, Danner János.

Glattfelder kétségtelenül tenni igyekezett a konfliktus békés megoldásáért, de ebben a másik oldal nem volt partner. 1943 júniusában a SZÚN Rt. azonnali hatállyal elbocsátotta a cégnél dolgozó Mayer Antalt, aki a szegedi katolikus közelet prominensének, Mária földy (Mayer) Mártonnak volt a testvére, a Szegedi Férfiak Mária Kongregációjának egyik legrégebbi tagja. A kirúgás pontos oka nem ismert, de június 19-én Glattfelder levelet írt Mayer érdekében Pap Nándornak. Ebből kitűnik, a püspök elfogadhatatlannak tartja Mayer leépítését, és megtorlásnak tekinti a részvénykibocsátás körüli konfliktus miatt.²¹ Mayer azok között volt, akik bíróságon támadták meg a SZÚN Rt. tőkeemeléséről döntő közgyűlésének határozatait.²²

Júniusban Glattfeldernek nem sikerült elérnie a rendkívüli részvényesi közgyűlés összehívását, amelyen szeretnék volna újratárgyalni az értékpapírok elosztását.²³ Nem sikerült jobb belátásra bírnia a főispánt sem, akihez úgy látszik, bejutottak a püspök közvetítői. Tukats Sándor június 25-én levélben közölte, hogy csak a kormányfő és a kormánytagok június 27-i szegedi látogatása után tud bejelentkezni a püspökhöz.²⁴ Nem ismert, hogy a találkozót létrejött-e. Glattfelder rövidesen szanatóriumba vonult, augusztus 30-án pedig meghalt. Nincs nyoma annak sem, hogy a SZÚN ügyében július vagy augusztus folyamán bármilyen jelentős lépést tett volna, sőt valójában halála után vett új lendületet a küzdelem az AC és az egyház részéről. Szőke Gyula budapesti ügyvéd, az egyházmegye jogtanácsosa, Glattfelder sógora október 14-én arról értesítette a püspöki hivatal vezető Sopsich János prelátus-kanonokot, hogy a SZÚN-ügyről utoljára augusztus 17-én beszélt a püspökkel. Ő a

¹⁷ SzCsEL I.1.a.1270/1943.

¹⁸ Perneki 1983, 261. A bejegyzés elején tévesen május 17-i dátum áll. A népügyszészen 1946-ban Halász úgy vallott, hogy Glattfelder állt el az Iván elleni akciótól (MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946).

¹⁹ SzCsEL I.1.a.1020/1944.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. Glattfelder ugyanezen a napon mindazonáltal Mayer Antalt is figyelmeztette, végezze hibátlanul a munkáját, mert csak ebben az esetben tudja megvédeni.

²² Perneki 1983, 266.

²³ SzCsEL I.1.a.1020/1944.

²⁴ Uo.

korábbi elképzelését ismételte meg arról, hogy a részvények milyen arányú elosztásával látná biztosítottak a SZÚN katolikus, nemzeti és hazafias működését.²⁵

Glattfelder utóda a csanádi püspökségben Hamvas Endre lett. Egyike azon főpapoknak, akik 1944-re felismerték, hogy a katolikus egyház nem vállalhat közösséget a jobbra sodródó politikai kurzus bizonyos döntéseivel. Hamvas agilis, nem feltétlenül kompromisszumkereső személyiség volt. Ő is töltött be korábban vezető tisztséget az AC-ben, amikor a szervezet budapesti egységét igazgatta az esztergomi érsek fővárosi helynökeként.²⁶ Az egyházmegyei igazgatók értekezletein az 1940-es évek elején rendkívül aktív volt, akárcsak Halász Pál.²⁷ Nem meglepő hát, hogy hamar közös hangot találtak a SZÚN-ügyben. Az AC ügyvezető elnöki székében Czapik Gyula egri érsek követte Glattfeldert. Czapik még nála is fontosabbnak tartotta az államhatalommal ápolt jó kapcsolatot.²⁸ Igaz, számára kevésbé volt fontos, hogy melyik államhatalomról van szó, mint 1945 utáni hozzáállásából kiderült.

A leválás felé

Az új részvénytulajdonosok szemében Halász Pál lett a főellenség. A MÉP május 29-i szegedi választmányi ülésén jelen lévők egy része úgy minősítette Halásznak az AC espereskerületi gyűlésen elhangzott mondatait, hogy a belvárosi plébános „és mások” támadást intéztek Tukats főispán ellen.²⁹ Halász nem roppant meg a bírálatok súlya alatt. Az általa szerkesztett *Szegedbelvárosi Egyházközségi Értesítő* július 2-i számában részletesen a hívek elé tárta álláspontját.³⁰ Azon túl, hogy megírta az alaptökeemelés okát, a lebonyolítás menetét, összefoglalta a SZÚN addigi történetét, kiemelve az egyházközségek, a Szegedi Katolikus Kör, a kongreganisták és a keresztényszocialisták szerepét a részvénytársaság működtetésében. Azt sem felejtette ki, hogy a lapvállalat a Dugonics téri Katolikus Házban működik. Az általa puccszerűnek minősített „hatalomátvétel” felelőseként megnevezte „a nyilvánosan alig ismert” Tudományos Fajvédő Társaságot. Értetlenségét fejezte ki az akció miatt, hiszen a SZÚN „[...] a jelenlegi kormányzat keresztény és nemzeti irányzatát mindig teljes megértéssel és lojalitással támogatta”. E kijelentés alapján Halásznak és a SZÚN mögött álló szegedi katolikusoknak eddig nem volt problémája a kormányzat jobbra tolódásával, sem a fajvédő megnyilatkozásokkal.³¹ Leszögezte, hogy nem az AC-t és önmagát, hanem az új érdekkört tartja békebontónak. Felhívta végül a figyelmet, hogy az „egyháziak” és

²⁵ Uo.

²⁶ Gianone 2010, 43, 294.

²⁷ Gianone 2010, 111.

²⁸ Gianone 2010, 135.

²⁹ A Magyar Élet Párt... Az ülésen Petrik Antal az igazságnak megfelelően arra hívta fel a figyelmet, hogy nem Halász az egyetlen tekintélyes klerikus, aki bírálja az alaptökeemelést, amit szerinte el is kellene halasztani a város békéje érdekében.

³⁰ Halász 1943, 2–4.

³¹ Halász 1946-os népegészségi kihallgatásán más értelmű vallomást tett. Azt mondta, 1933-ban Glattfelder megbízásából került a SZÚN Rt. igazgatótanácsába azzal a céllal, hogy biztosítsa a vallásos irányzatot, hosszabb távon pedig a lap megszerzését az egyházközség számára. Az ő és az igazgatótanács többi papi tagjának feladata a gyűlölködő hangnem mérséklése lett volna, de emiatt szembe kerültek Iván Mihállyal. Még azzal is próbálkoztak, hogy a lap szellemi irányvonalának meghatározására külön bizottságot alapítsanak, melynek alárendelték volna a mindenkor felelős szerkesztőt. Javaslatuk az igazgatótanácsban napirendre sem került. Halászéval egybehangzó vallomást tett egy másik igazgatósági tag klerikus, Mester János is (MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946).

„világiak” szembeállítását az ügyben azért téves, mert a katekizmus értelmében a hívek is az egyház részét képezik. Halász javarészt ugyanezeket ismételte el július 3-án, Becker Vendel apátkanonoknak írott összefoglalójában.³² Tett azonban néhány érdekes kiegészítést. A részvényfelvásárlás mögött álló érdekköröt őt vádolta meg felvásárlási szándékkal, ezt azonban maga Pap Nándor minősítette alaptalannak. Az értékpapírokat elosztó igazgatósági ülésen a tíz igazgatósági tag előtt jelentette ki Telbisz István, hogy a részvényfelvásárlás mögött nem a MÉP, hanem a Tukats vezette Tudományos Fajvédő Társaság áll. Halász végül leírta Beckernek, hogy a részvények milyen arányú újraosztását tartaná méltányosnak. Ez jobbra ugyanaz az elképzelés, amiről Szőke Gyula egyházmegyei jogtanácsos is említést tett Glattfelder halála után.

Halász azért foglalta össze Beckernek a tudnivalókat, mert a konfliktus júliusra Antal István kultuszminiszterig jutott, akinek koordinálása mellett egyeztető tárgyalásokat terveztek a felek között. Glattfelder pedig Beckert kérte fel a katolikus érdekek képviseletére, miután az új részvénytulajdonosok Halással nem voltak hajlandók egy asztalhoz ülni.³³ A kultuszminiszter irányította egyeztetések végül nem vezettek sikerre, ha egyáltalán megindultak. Antal István ráadásul eszmeileg inkább a lapfelvásárló érdekkörhöz állt közel.

1943. július 30-án Halász írásos felszólítást küldött az AC-tanácsok tagjainak. Nyilatkozatot kért tőlük, egyetértene-e a SZÚN ügyében elfoglalt álláspontjával. A válaszok nem ismertek, de a további eseményeket látva feltételezhető, hogy az egyházmegyei elnök megkapta a bizalmat.³⁴ November 19-én az általa vezetett belvárosi egyházközség képviselőtestülete elutasította a SZÚN nyomdagépprojektjének támogatását, ezzel a Katolikus Ház szükséges átépítését. Figyelmen kívül hagyták tehát, hogy Glattfelder májusban áldását adta a nyomdabővítésre. Az elutasító döntést hozó testületben ott ült Pap Nándor, aki a szavazás után fellebbezett Raskó Sándor apostoli kormányzóhoz. A Glattfelder halála miatt püspök nélkül működő egyházmegye irányítója elrendelte, hogy a képviselőtestület rendkívüli ülésen tárgyalja újra a kérdést. Ekkor a katolikus egyházban ritkán látható esemény következett. Halász Pál szembefordult előljárójával. A Raskó iránti tiszteletből 1944 februárjában összehívta ugyan az egyházközségi testületet, de emlékeztetett, az egyházmegyei hatóság az egyházközség igazgatási szabályzatába ütközően kívánja újratárgyaltatni a kérdést, így azt napirendre sem szabadna venni. Ezzel együtt a támogatás ismételt elutasítására tett javaslatot.³⁵

Miért volt Halász ennyire magabiztos? 1944 elején Mihalovics Zsigmond pápai preláthushoz, az AC országos igazgatójához fordult. Ő felelt az AC napi ügyeinek irányításáért, de lépéseit egyeztetnie kellett az országos elnökkel, Serédi Jusztinián hercegprímással vagy az ügyvezető elnök Czapik érsekkel.³⁶ Halász kérte, segítsenek eldönteni, hogy egy úgynevezett szindikátusi szerződés megoldaná-e a SZÚN Rt. körül kialakult bonyodalmakat.³⁷ Mihalovics február 9-én jelezte Raskónak, hogy az AC elnöksége Szegedre küldené közve-

³² SzCsEL I.1.a.1020/1944.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Gianone 2010, 105.

³⁷ SzCsEL I.1.a.1020/1944. A szindikátusi szerződés modern megközelítésben olyan, általában nem nyilvános dokumentum, mely egyebek között egy vállalat tulajdonosai között fennálló különböző viszonyokat rendez.

títeni Nyisztor Zoltánt. Raskó február 12-én táviratban üdvözölte Nyisztornak, a korszak tekintélyes teológusának, a „harcos katolicizmus” egyik vezéralakjának, az AC országos sajtóbizottsága elnökének rendezési szándékát.³⁸ Egy február 14-én keletkezett dokumentumban az áll, hogy az AC országos elnöksége feltételhez kötötte a tárgyalásokat a SZÚN Rt.-vel. A vállalat ugyanis leszögezte, a belvárosi plébánia részéről nem lehet Halász Pál a tárgyalófél. Ezt az AC központi vezetése az egyházközségre és plébánosára is sértőnek nevezte.³⁹ Halász mindenesetre ugyanezen a napon már fel tudta mutatni azt a véleményt, amit Nyisztor mellett Hetényi Béla, az AC országos ügyésze, Szőke Gyula Csanád egyházmegyei jogtanácsos és Csongor György bankigazgató írtak alá. Eszerint a SZÚN Rt. által javasolt szindikátusi egyezmény nem biztosítja a lap katolikus jellegének megtartását. Nem volt kérdés, hogy a belvárosi egyházközség újra megvétőzza a nyomdagépbeszerzést.⁴⁰

Az egyházmegye március elején új püspököt kapott. Hamvas Endre első teendői között tájékozódott a SZÚN ügyéről, hiszen április 12-én az új ordinárius kérésére Halász már meg is küldte a konfliktusról írott összefoglalóját.⁴¹ Ebben javarészt az eddig ismertett eseményeket részletezte, kiegészítve néhány újabb információval. Azzal például, hogy közte és Tukats Sándor között akkor keletkezett az első nézeteltérés, amikor a főispánnal éppen perben álló Shvoy Kálmánt beválasztották a belvárosi egyházközség képviselőtestületébe.⁴² A grémium nyomdafejlesztést elutasító döntése kapcsán azt írta, hogy Tukats megpróbálta hatalmi szóval befolyásolni a vele függő viszonyban álló testületi tagokat. Ezt bizonyítandó, mellékelte a püspöknek egy Pávó Ferenc városi főjegyzőtől kapott levelet.⁴³ Halász mindezt azzal egészítette ki, hogy a főispán és köre a katolikus társadalom egy részét is megingatta, különösen azon idősebb papokat, akik úgy vélték, jobb a mindenkori hatalommal jóban lenni.⁴⁴ A főispán tőle is személyes bocsánatkérést várt, de erre ő nem volt hajlandó. Álláspontja szerint elvi harcot vívott, nem pedig a főispán személye ellen küzdött. Halász összegezte még azt a három feltételt, amit az új tulajdonosi kör a megegyezés elé támasztott, és amelyek elfogadhatatlanok voltak számukra.⁴⁵ Jelentését azzal zárta, hogy mindenképpen sürgető a konfliktus nyugvópontra juttatása, mert az több szempontból is kényes helyzetet teremtett. „[...] az AC egyházmegyei tanácsa is megújításra vár az országos elnökség rendelkezése értelmében, az adott helyzetben azonban erkölcsi kötelessé-

³⁸ Uo. Nyisztor az AC-n belül azok közé tartozott, akik hajlottak a szélsőjossal, még a nyilasokkal való megegyezésre is. Mihalovics viszont érzékelhetően szemben állt a Sztójay-kormány politikájával, és ilyen irányba mozdult maga az AC is. Ennek ellenére egyébként Nyisztor és Mihalovics baráti viszonyt ápoltak (Gianone 2010, 149–150).

³⁹ SzCsEL I.1.a.1020/1944.

⁴⁰ Uo. Csongor György bankigazgatóra vonatkozóan pontosabb információt nem találtam.

⁴¹ Uo.

⁴² Ld. még Perneki 1983, 259. Az 1943. május 14-i naplóbejegyzésében a tábornok is azt írta, hogy Tukats és Széchényi kifogásolták beválasztását a testületbe, emiatt feszültség támadt köztük és Glattfelder között.

⁴³ SzCsEL I.1.a.1020/1944. A levél nincs az iratanyagban, azt Hamvas visszajuttathatta Halásznak.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A feltételek: (1) Az egyházközség ne szálljon szembe a részvénytöbbség új kezekbe kerülésével. (2) Fogadják el kölcsönösen a néhai Glattfelder Gyula javaslatát, hogy a mindenkori püspök részvényei jelentsék a mérleg nyelvét, a maradék részvényeket pedig egyenlő arányban osszák fel a jelenlegi többségi tulajdonosok és az egyházközségek között. (3) A szindikátusi szerződés aláírása (SzCsEL I.1.a.1020/1944).

gemnek érezném az értelmi szerzőket a tanácsból, amelyben eddig helyet foglaltak, eltávolítani, ha pedig erre módot nem találnék, onnan magam távozni. De mint kerületi esperesnek is igen feszélyezett a helyzetem, amikor ebben a katolikus szempontból teljesen tisztá és világos ügyben tekintélyes paptársakat a velem szemben álló oldalon kell tudnom.” Hamvas Endre április 21-i válaszában tudomásul vette Halász jelentését, megállapítva, a belvárosi egyházközség a tények alapján döntött. Elismerte, a SZÚN részvénytöbbsége nincs a katolikus szervezetek birtokában, a lap feletti ellenőrzéssel nem rendelkezik.⁴⁶

Leválás a kurzusról

1944 májusában Hamvas Endre Becker Vendel pápai kamarással is megvitatta a SZÚN irányvonalát. Becker tagja volt a lapkiadó igazgatóságának, ahol többször felszólalhatott a katolikus elvekkel ütköző megnyilvánulások ellen. Azt írta Hamvasnak, hogy Iván Mihály főszerkesztő külső hatással magyarázta a katolikus elvektől eltérő írások megjelenését. Ezt a püspök legalábbis erős kétkedéssel fogadta.⁴⁷ Ha hihetünk a SZÚN Rt. ügyében indult 1946-os néptügyészégi nyomozásban tett tanúvallomásoknak, Beckernek volt igaza. Többben azt vallották, Iván a kormánytól kapott utasításokat a lap irányvonalára vonatkozóan és gyakran átszerkesztette a cikkeket. A SZÚN emellett rendszeresen közölt központilag kiadott írásokat.⁴⁸

A püspök hivatala végül június 30-án küldött levelet Pap Nándornak néhány korábbi írás, főként a SZÚN fennállásának 25. évfordulójára éppen Pap által jegyzett cikk miatt. Ezekkel kapcsolatban elsősorban a zsidókra vonatkozó, a kereszténység elveivel szöges ellentétben álló durva megnyilvánulásokat tette szóvá.⁴⁹ Hamvas Endrét annyira felbőszítette a SZÚN hangvétele, hogy kérte Paptól, vegyék le a keresztény jelzöt az újság fejlécéről. Augusztus 9-i válaszlevelében Pap ezt megtagadta, és néhány figyelemre méltó ellenérvet sorakoztatott fel. Először is a püspök levelét a „részvény-ügy” folytatásának tekintette, vagyis az egyház egyfajta retorziójának. Szerinte a megegyezés lehetősége akkor úszott el végleg, amikor a belvárosi egyházközség és a püspöki hivatal is megvonta a támogatást a SZÚN-tól, valamint megakadályozta a rotációs nyomdagép beszerzését.⁵⁰ Pap leszögezte, a lap irányvonala nem változott, követik az egyház útmutatását, céljuk a keresztény és nemzeti megújulás támogatása.⁵¹ A SZÚN Rt. igazgatója nem állított valótlant. Követték és

⁴⁶ SzCsEL I.1.a.1020/1944.

⁴⁷ SzCsEL I.1.a.1243/1944.

⁴⁸ MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946. Pap Nándor, Danner János, Becker Vendel, Ketting Lajos, valamint két hírlapíró, Biacsi Béláné és Kállai István ugyanezt vallották. Halász Pál Hamvas püspökhöz hasonlóan vélekedett. A lap egy másik zsrnalisztája, Szász Ferenc szintén úgy tudta, Ivánnak teljes felhatalmazása volt a lap irányvonalát illetően, de a fontosabb kérdésekről egyeztetett Szépfalussy Ferencsel, Kettinggel, Pappal, Tukatscsal, Telbisszel.

⁴⁹ SzCsEL I.1.a.1020/1944. Hamvas Endrének a zsidókérdéssel kapcsolatos álláspontját részben az általam is használt levéltári forrásokból korábban feldolgozták, így erre a továbbiakban nem térek ki (Pál 1986).

⁵⁰ Ami a támogatás megvonását illeti, az 1944-es rendes közgyűlésen a jelenlévők megrökönyödve értesültek arról, hogy a Belvárosi Egyházközség és a püspöki hivatal 1943-ban csak a lapnak rendszeresen folyósított éves szubvenció töredékét utalta át. Ez is közrejátszhatott a cég 14 161 pengős veszteségében (MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946).

⁵¹ SzCsEL I.1.a.1020/1944. A „keresztény” jelző tehát nem tűnt el a lapfejről, Iván Mihály főszerkesztő neve viszont igen. Csakhogy ennek semmi köze az itt elemzett konfliktushoz. Ivánt júliusban

támogatták a politikai rendszer lépéseit, céljait. Azét a politikai rendszerét, melynek kiépítésében, ideológiájának meghatározásában a római katolikus egyház kezdetől tevékeny partner volt. Pap azt nem ismerte fel, hogy Hamvas és más egyházi vezetők számára eddigre vállalhatatlan lett a rezsim irányvonala.⁵² Ezt támasztja alá az AC országos vezetésének SZÚN Rt-vel kapcsolatos álláspontja is. Az egyházban megrettentek attól, amit például a zsidósággal tett a kormányzat 1944 tavaszától. Hát még akkor mennyire megrémültek, amikor a kegyetlenkedések, deportálások igazolására kormányközeli körökben Prohászka Ottokár és Bangha Béla antiszemitizmusát mutatták fel érvként. Így tett Pap Nándor is. Hamvas természetesen nem határolódott el a két meghatározó klerikustól, hanem megpróbálta leválasztani őket a magyar holokausztért felelős államhatalomról. Értette a különbséget, hiszen ő maga sem tekintette mindig egyenrangúnak például a konvertitákat és az izraelitákat. Ő is a szelektív antiszemitizmus időszakában araszolt felfelé a hierarchiában, nem volt elvárható tőle, hogy egyik napról a másikra megtagadja nézeteit. Ha megteszi, azzal elismeri egyháza vitathatatlan felelősségét a zsidóellenesség szításában.

Hamvas Endre a SZÚN-nal kapcsolatos álláspontját 1944. július 20-án tudatta a város klerikus és világi prominenseivel. Papnak írott, június 30-i levelét elküldte a szegedi plébániahivataloknak, a városban működő szerzetesrendeknek, a társadalmi szervezetek közül pedig a Szegedi Katolikus Kör, a Szegedi Katolikus Növédő Egyesület és a Szent Imre Kollégium vezetőinek.⁵³ Ezzel azt üzentte, a SZÚN-t a továbbiakban nem tekinti a katolikusok számára elfogadható sajtóorgánumnak. Lehetett is eredménye a felhívásnak, mert Pap Nándor augusztus 9-én úgy fogalmazott, lapját az egyház bojkottálja.⁵⁴

A vitázó feleket a háborús végjáték sodorta újra egy táborba. A SZÚN utoljára 1944 októberének elején jelent meg, decemberben pedig a szovjet megszállással berendezkedő új hatóságok lefoglalták a lapvállalatot. Az eljárás ellen közös levélben tiltakozott a polgármesternél a szélsőjobboldali fordulatban kulcsszerepet játszó Pap Nándor és Danner János, valamint a katolikus érdekekért küzdő Becker Vendel és Kiss Gyula plébános. Hamvas Endre 1945 februárjában Balogh István egykori szegedi plébános, akkorra államtitkár segítségével próbálta elérni a lapvállalat visszaadását, sikertelenül. A szélsőjobboldal szócsövévé vált újság többé nem szolgálhatta a katolikus érdekeket.⁵⁵

őrizetbe vették, mert német megszállók elől menekülő emberek Romániába szöktetésében vett részt. Lengyelek csempészésére vállalkozott, de tudtán és akaratán kívül zsidókat is mentett, ami végső soron abszurd helyzetbe hozta ezt a virtigli antiszemitát (Lagzi 2009).

⁵² A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy a katolicizmus „civil” szinterein, különösen a hivatásrendekben már az 1930-as évek végén kibontakozott egy jobboldali radikalizmus elleni mozgalom.

⁵³ SzCsEL I.1.a.1020/1944.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Pál 1987, 178–179. A SZÚN Rt. vagyonát 1946-ban a népjegészségi nyomozás egy szakaszában zárlat alá vették, majd 1949-ben, a nyomozás megszüntetése után a pártvagyon része lett (MNL CSML KL XXV.8.Nb.18/1946).

Kurzuskeresztények és kongreganisták

Az itt részletezett eseménysor főszereplőit jobban szemügyre véve felfigyelhetünk arra, miként szorultak háttérbe az 1910-es és 1920-as évek mérvadó, eddigre kiöregedő harcoss katolikusai egy újabb, a katolikus közösség erejét kihasználni igyekvő érdekközösséggel szemben. Előretörték a korszakban is kurzuskeresztényeknek, konjunktúrákeresztényeknek nevezett figurák. Ezek az emberek egyéni érdekeiket vagy érdekcsoportjuk politikai céljait egyházuk érdekei és értékrendje elé helyezték.

A SZÚN szélsőjobboldali einstandolását végrehajtó kört az idézett levéltári források a Tudományos Fajvédő Társaság tagjaiként azonosították. Ezt a közösséget hivatalosan Magyar Tudományos Fajvédő Egyesületnek (MTFE) nevezték, amely a Magyar Országos Véderő Egyleten (MOVE) belül működött. Ezenkívül fedőszerve volt a Horthy-korszak legjelentősebb jobboldali titkos társaságának, az Etelközi Szövetségnek (EX).⁵⁶ Shvoy Kálmán több ízben kapcsolatba hozta a SZÚN-t az EX-szel. 1934 januárjában még csak azt írta, hogy az EX szegedi vezetője Pap Nándor.⁵⁷ A tábornok a következő év júliusában már azt jegyezte le, hogy a szegedi EX a SZÚN megszerzését javasolta a társaság számára.⁵⁸ Amikor ezt tíz évvel később sikerült véghezvinni, az események irányítója az a Tukats Sándor főispán volt, akinek EX-tagságára több közvetett bizonyíték mutat.⁵⁹ Pikáns, hogy Pap az alaptökeemelés elindításakor az AC egyházmegyei tanács sajtóbizottságát igazgatta, Iván Mihály főszerkesztő pedig ugyanazon bizottság előadójaként működött. A testület harmadik tagja, Máriaföldy (Mayer) Márton velük ellentétben nem kurzuskeresztény volt, hanem az egyház egyik megbecsült szegedi harcosa.⁶⁰ Tukats főispán az AC egyházmegyei tanácsában rendes tag volt, Pappal pedig ott ültek a belvárosi egyházközség képviselőtestületében. Pap választmányi tagja volt a Szegedi Katolikus Körnek, Tukats felesége pedig aktív tagja a Szegedi Katolikus Nővédő Egyesületnek. E két utóbbi társulás ugyan közvetlenül nem volt részese a SZÚN-ért zajló küzdelemnek, de amikor Hamvas Endre 1944. július 20-án szétküldte a lappal kapcsolatos álláspontját, ezeket is a SZÚN új tulajdonosainak ellentáborába helyezte.

Ha szemügyre vesszük a SZÚN Rt. igazgatóságát a részvényügy időpontjában, ugyancsak érdekes kettősségre bukkanunk.⁶¹ A testület tagjai közül Telbisz István tiszti ügyész, ifj. Danner János Kálmán nagykereskedő, Pap Nándor fogorvos, Ketting Lajos nagykereskedő és Iván Mihály főszerkesztő a lap átjászásában vállaltak szerepet. Velük szemben három klerikus, Becker Vendel, Mester János és Kiss Gyula próbálták ezt megakadályozni. A felügyelőbizottságot a kongreganista Bakonyi Imre irányította, aki, mint láttuk, ellenezte a részvényelosztás egyház számára hátrányos módját. Az 1944. március 28-i részvényesi közgyűlés után Iván és Ketting mellett az ugyancsak fajvédő Szépfalusy Ferenc, Tukats, valamint két egyházi ember, Karácsonyi Guido és Schneider Vencel alkották az igazgatótanácsot. Itt még egyértelműbb a radikális jobboldaliak fölénye.

⁵⁶ Kántás 2020, 35, 57.

⁵⁷ Perneki 1983, 123.

⁵⁸ Perneki 1983, 141.

⁵⁹ Vágfalvi 2008, 327–329.

⁶⁰ SzCsEL I.1.a.1230/1940. Az irat az AC egyházmegyei tanácsának megújítását tartalmazza. Az 1940-ben Glattfelder Gyula által aláírt kinevezések három évre szóltak.

⁶¹ Gazdasági kompasz 1943, 828.

Megemlíthetjük még a szeged-rókusi egyházközség képviselőtestületét, mely 1943. április 6-án szintén az „idegen” beavatkozás ellen foglalt állást a részvények elosztása kapcsán.⁶² Ezen a plénumon is ott találjuk a szegedi katolikus közélet néhány „nagy öregjét”. A testület világi elnöke Curry Richárd táblabíró, a Szegedi Férfiak Mária Kongregációja magisztrátusának és több más katolikus egyesületnek volt tagja. Máriaföldy Márton, Bagits Mihály, Szántó Lajos, Szélvári Mátyás, Musulin Béla mind kongreganisták. Mindez talán kellően érzékelteti, hogy a SZÚN Rt-ben lezajlott „puccs” valóban az addig mérvadó szegedi katolikus polgárság akarata ellenére zajlott. Ezek az emberek, akárcsak Glattfelder és Hamvas püspökök, a katolikus érdekek védelmére keltek az ugyancsak katolikus, de politikailag szélsőséges, a keresztény elvekre fittyet hányó érdekcsoporttal szemben. Vesztettek. Befolyásukat a lapban nem tudták megőrizni, a háború utáni új politikai rendszerben pedig társadalmi szerepük is elenyészett, akárcsak a SZÚN-ügyben felülkerekedő kurzuskeresztényeké, akik közül többen 1945 után népbíróság előtt találták magukat.

A politikai okokon kívül néhány mondatban érdemes megemlíteni az 1910–1920-as években nagy befolyású szegedi katolikus polgárok visszaszorulásának egy társadalmi okát. A Szegedi Férfiak Mária Kongregációjának születési adatokat is tartalmazó törzskönyvét elemezve jól látható tendencia bontakozik ki. A 19. században gyökerező, mélyen hithű, harcos katolicizmusnak, amit ezek az emberek képviseltek, az 1930-as évektől egyre kevesebb követője akadt. A kongregáció tagságát nem sikerült látványosan fiatalítani. A meglévő tagok lelkesedése, lendülete fogyott. Fokozódó problémát jelentett a gyűlésekről elmaradó kongreganisták számának emelkedése, a tagdíjfizetési kedv hanyulása. A vallás megélése, a hit gyakorlása modernebb utakat keresett.⁶³

A bevezetésben váratlannak látszó, valójában törvényszerű konfliktusnak minősítettem a SZÚN-ügyet. Törvényszerű azért volt, amire többször kitértem, azaz a lapot megkaparintó érdekkör a kurzus jobbratolódásával növelte befolyását. Mindezt olyan elvek mentén, amelyek a katolikus egyház és az annak tanítását szorosan követő hívek számára elfogadhatatlanok voltak. A váratlanság a kortársak számára jelentkezett tényezőként. Közülük valószínűleg kevesen érzékelték, hogy ami történt, az a belpolitikai helyzet alakulásából és a vallásossággal kapcsolatos társadalmi szemlélet változásából egyaránt következett.

Bibliográfia

Levéltári és nyomtatott források

Gazdasági kompasz 1943 = *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1943–1944. évre.* XIX. évf. III–IV. k.

MNL CSML KL = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára Központi Levéltár.

X.254 = Budapesti Urak Mária Kongregációja Szegedi Kolóniája iratai.

X.264 = Szegedi Férfiak Mária Kongregációja iratai.

XXV.8.Nb.18/1946 = A Szegedi Népbíróság iratai. Dr. Pap Nándor és társai népeleves bűntette.

Perneki 1983 = Perneki M.: *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945.* Budapest.

⁶² SzCsEL I.1.a.1020/1944.

⁶³ HU-MNL-CSML-KL X.254; X.264.

SzCsEL = Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár.

I.1.a.1230/1940 = Az *Actio Catholica* egyházmegyei tanácsának megújítása.

I.1.a.1270/1943 = Szeged központi és külső espereskerületi *Actio Catholica* bizottsága közgyűlése a Szegedi Új Nemzedék ügyében.

I.1.a.1020/1944 = A Szegedi Új Nemzedék ügye.

I.1.a.1243/1944 = A Szegedi Új Nemzedék ügye.

Szakirodalom

A Magyar Élet Párt... = A Magyar Élet Párt szegedi választmánya bizalmat szavazott dr. Tukats Sándor főispánnak. (sz. n.) *Délmagyarország* 19. évf. 1943. május 30. 122: 3–4.

A Magyar Élet Pártja... = A Magyar Élet Pártja nagy lelkesedéssel nyilvánította bizalmát Tukats Sándor dr. főispán iránt. (sz. n.) *Szegedi Új Nemzedék* 25. évf. 1943. május 30. 122: 4.

Bonyodalom... = Bonyodalom a Szegedi Új Nemzedék körül. (sz. n.) *Nemzeti Újság* 25. évf. 1943. május 12. 107: 4.

Gianone 2010 = Gianone A.: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. Budapest.

Halász 1943 = Halász P.: Mi történt a Szegedi Új Nemzedék körül? *Szegedbelvárosi Egyházközségi Értesítő* (évf. n.) 1943. július 2. VIII: 2–4.

Kántás 2020 = Kántás B.: *A titkos társaságok felfedése. A Magyar Királyi Belügyminisztérium bizalmas jelentése a feloszlatusuk után továbbra is működő radikális jobboldali titkos szervezetekről, 1926*. Budapest.

Kié a... = Kié a Szegedi Új Nemzedék? (sz. n.) *Új Nemzedék* 25. évf. 1943. május 12. 106: 6.

Lagzi 2009 = Lagzi I.: „A magyar–román zöld határon át kísértünk sok lengyelt”. Szeged–Budapest.

Pál 1986 = Pál J.: Hamvas Endre a szegedi zsidóság deportálása ellen. *Szegedi Könyvtári Műhely* 25/1–2: 1–48.

Pál 1987 = Pál J.: A katolikus egyház Szegeden az ország felszabadulásának időszakában (1944 szeptember–1945 április). In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből 12*. Szerk. Blazovich L. Szeged, 157–182.

Tukats 1943 = Tukats Sándor = Helyreigazítás. *Nemzeti Újság* 25. évf. 1943. május 20. 113: 7.

Vágfalvi 2008 = Vágfalvi Z. Cs.: Tukats Sándor főispáni tevékenysége Szegeden 1939–1944. *Szegedi Műhely* 47/4: 319–393.

Rövidítésjegyzék

évf. = évfolyam

évf. n. = évfolyam nélkül

sz. n. = szerző nélkül

uo. = ugyanott